

КОНСТИТУЦІЙНА ЮСТИЦІЯ В УКРАЇНІ: ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ

Аналізується сучасне наукове розуміння поняття «конституційна юстиція», його співвідношення із суміжними поняттями.

Ключові слова: конституційний контроль, конституційна юстиція.

Анализируется современное понимание понятия «конституционная юстиция», его соотношения со смежными понятиями.

Ключевые слова: конституционный контроль, конституционная юстиция.

The article deals with the analysis of the scientific interpretation of the term «constitutional justice». The author gives proof of the necessity to give more precise definition to this term, reveals its actual content and correlation with the related terms, using different research methods. The article contains the specified definition of the analyzed term and propositions for the improvement of the legislative regulation of the related matters.

Key words: constitutional control, constitutional justice.

З часу створення неабияка увага приділяється функціонуванню єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні – Конституційного Суду України. В системі поділу влади саме Конституційний Суд покликаний знаходити оптимальний баланс між владою та свободою, публічними та приватними інтересами, захищати особистість, суспільство і державу від безпідставних посягань, підтримувати стан захищеності та безпеки конституційно-правового статусу всіх та кожного суб'єкта соціальних та правових відносин¹. Конституційний Суд України покликаний забезпечувати верховенство Конституції України та визначати пріоритети для всієї правової системи держави. Саме цим пояснюється широкий інтерес громадськості та наукових кіл до його діяльності.

Втім, незважаючи на численні наукові дослідження з питань діяльності єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні, в термінологічному аспекті все ще залишається нечіткість і невизначеність. Зокрема, це стосується поняття «конституційна юстиція» і відмежування його від суміжних термінів.

Дослідженню теоретичних та практичних питань функціонування конституційних судів приділяли увагу такі вітчизняні й російські вчені-конституціоналісти, як М. Бондар, М. Вітрук, В. Гергелійник, М. Кельман, М. Савенко, М. Савчин, В. Скомороха, Б. Страшун, М. Тесленко, Т. Цимбалістий, тощо. Загальнотеоретичні, історичні й компаративні аспекти діяльності конституційної юстиції досліджували також О. Мироненко та В. Шаповал.

Однак єдності у застосуванні терміна «конституційна юстиція» та розумінні його змісту в науці й досі немає. Так, автор навчального посібника «Конституційна юстиція в Україні»² Т. Цимбалістий у своїй праці неодноразово вживає цей термін, проте його визначення не дає. В. Скомороха та М. Тесленко у своїх працях, присвячених функціонуванню Конституційного Суду України, уникають цього терміна, надаючи перевагу поняттю «конституційна юрисдикція» (власне,

© ПРОВІЗІОН Тетяна Олександрівна – аспірантка Маріупольського державного гуманітарного університету

саме так і називаються їх монографія і навчальний посібник³). М. Кельман, хоч і вживає термін «конституційна юстиція», але теж не визначає його змісту, при цьому визначаючи конституційні суди в основному як державні органи конституційного контролю⁴. А. Портнов зазначає існування наукових поглядів, згідно з якими конституційна юстиція (правосуддя) включає як одну зі складових конституційну юрисдикцію⁵. В. Скомороха та М. Савчин у дисертаціях, присвячених дослідженню діяльності Конституційного Суду України, дають свої визначення поняттю «конституційна юстиція», проте не проводять чіткої різниці із суміжними категоріями⁶. Власне визначення цього терміна дає і В. Гергелійник, однак у комплексі з наведеною ним класифікацією конституційної юстиції воно свідчить про те, що вчений певним чином ототожнює її зміст із змістом конституційного контролю⁷, що неприпустиме з позицій чіткої визначеності понять.

Таким чином, існуючі поодинокі визначення поняття «конституційна юстиція» свідчать про неоднозначність його розуміння, а також про заміну його іншими «конкуруючими» термінами. Враховуючи те, що одна й та сама категорія може бути застосована для вивчення аналогічних правових інститутів різних країн⁸, особливо важливе чітке розуміння змісту кожної категорії конституційного права. Це сприятиме ефективності порівняльно-правових досліджень та не схематично-еклектичному запозиченню зарубіжного досвіду, а з урахуванням перспектив його еволюції в умовах інших правових систем.

Актуальність уточнення поняття «конституційна юстиція» обумовлюється: соціально-політичними реаліями, що свідчать про потребу переосмислення ролі конституційної юстиції у сучасній правовій системі та суспільстві в цілому; міжнародно-правовими чинниками, зокрема, необхідністю врахування світових тенденцій розвитку цього інституту тощо. Доктринальне обґрунтування переорієнтації діяльності конституційної юстиції сприятиме швидшому її законодавчому впровадженню.

Ідеї, що лягли в основу теорії конституційної юстиції, обґрунтовувалися представниками переважно соціологічної та позитивістської шкіл права. Так, Л. Дюгі висловлював думку, що держава зобов'язана встановлювати певні закони та не встановлювати інші. Згідно з цією позицією у країнах, де діє система жорстких конституцій, декларацій та гарантій прав (малися на увазі передусім Франція та США), законодавець не може видавати закони, що суперечили б декларованим правам та конституціям⁹. Г. Кельзен же змодельовав ситуацію, за якої конституція передає якомусь незаконодавчому органу перевірку й вирішення питання, чи певний закон відповідає конституції, й уповноважує цей орган скасовувати такий закон, який він вважає «антиконституційним». Стверджуючи можливість передачі такої функції якомусь особливому суду або всім судам чи вищому суду, Г. Кельзен таким чином запровадив у сучасну науку ідею створення спеціального конституційного суду, який може скасовувати закон не для одного конкретного випадку, а скасувати закон як такий¹⁰.

Для вітчизняної науки конституційного права термін «конституційна юстиція» порівняно новий. Хоча, на думку деяких вчених, розвиток конституційної юстиції в Україні веде свій початок від наукових концепцій, які лежать в її основі. Так, О. Мироненко виводить витoki доктрини конституційної юстиції із закріплених у «доктринальних конституціях» ідей правової і конституційної держави, поділу влади, верховенства права й обмеження влади, захисту прав і свобод громадян тощо. Зокрема, науковець звертає увагу на те, що на початку ХХ ст. автори

конституційного проекту «Союзу визволення» (ухваленого у березні 1905 р.), у числі яких був І. Петрункевич, обґрунтували новаторську ідею створення спеціального конституційного суду¹¹. Цю ж ідею у 1908 р. обґрунтував М. Лазаревський¹². Однак ці проекти не були реалізовані, і доктрина конституційного контролю й конституційної юстиції на деякий час була забута.

Тому існування інституту конституційних судів для країн Східної Європи було новиною, адже такі суди не мали аналогів у комуністичному світі¹³. Більше того, поняття «дотримання конституції» чи «конституційність закону» в радянській теорії і практиці державотворення не застосовувались¹⁴. Фактично про конституційний контроль почали говорити з початком процесу державно-правового реформування (1990–1991 рр.). Трохи раніше, наприкінці 1988 р. у Конституції СРСР було закріплено існування органу конституційного нагляду – Комітету конституційного нагляду, який проіснував з травня 1990 по грудень 1991 р.¹⁵ Взагалі ж у період «перебудови» в УРСР досить поширеною була точка зору, згідно з якою конституційний контроль суперечить принципу верховенства законодавчої влади, а відповідно принципу народного суверенітету; відтак наділення особливого юрисдикційного органу конституційного контролю правом скасування актів Верховної Ради – єдиного органу, що виступав від імені народу, перетворювало принцип народного суверенітету на фікцію¹⁶.

В Українській РСР конституційний контроль було запроваджено змінами до Конституції УРСР 1978 р. від 24 жовтня 1990 р. Законом України від 3 червня 1992 р. № 2400–ХІІ¹⁷ передбачалося створення в Україні Конституційного Суду України, покликаного забезпечувати відповідність законів, інших нормативних актів органів законодавчої і виконавчої влади Конституції України, охорону конституційних прав та свобод особи. Втім Конституційний Суд України за цим Законом так і не було створено – Верховна Рада України, до чийх повноважень належало призначення його суддів, спромоглася обрати тільки Голову Конституційного Суду України (ним став Л. Юзьков). Відтак лише прийняття чинної Конституції України 1996 р. і ухвалення згодом Закону України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р. № 422/96–ВР відкрило шлях до реального запровадження в країні конституційної юрисдикції¹⁸. Отже, на межі ХХ–ХХІ ст. особливо актуальним було питання інституціоналізації конституційного контролю в Україні, обґрунтування запровадження його моделі, що знайшла втілення у чинному законодавстві.

Згідно зі словником термінів конституційного права, підготовленим П. Шляхуном, конституційна юстиція – це особливого роду судові органи – конституційні суди або квазісудові органи та їх діяльність із здійснення конституційного контролю¹⁹. Юридична енциклопедія визначає конституційну юстицію як поняття, яке іноді вживається для позначення судів спеціальної (конституційної) юрисдикції або судів загальної юрисдикції та їхніх функцій щодо вирішення питання відповідності різних нормативно-правових актів або тільки законодавчих актів Конституції. Узагальнено ці функції називають судовим конституційним контролем, характер і зміст якого багато в чому визначаються природою органів, що його здійснюють²⁰. Багато хто ототожнює поняття «конституційна юстиція» і «конституційне правосуддя»²¹. Сам Конституційний Суд України в одному зі своїх рішень визначився як орган конституційного контролю²².

Отже, при визначенні конституційної юстиції часто вживають такі терміни, як конституційна юрисдикція, конституційне правосуддя та конституційний кон-

троль. Проте можна погодитися з В. Гергелійником у тому, що ці терміни не відображають сутності конституційної юстиції і є неповними²³. Для правильного розуміння сутності описуваних явищ необхідно розмежувати ці поняття. Як слушно зауважує В. Скомороха, термін «юрисдикція» означає право суду здійснювати свою владу щодо справ визначеної категорії або таке ж його право стосовно визначеної справи²⁴. О. Мішин, Б. Страшун вважають, що діяльність судів щодо вирішення правових конфліктів називається юрисдикційною, а предметна і просторова сфера такої діяльності – юрисдикцією²⁵.

Конституційна юрисдикція – компетенція відповідного органу щодо здійснення конституційного контролю. Зазвичай вона протиставляється юрисдикції загальній, тобто сукупності повноважень звичайних судів щодо розгляду цивільних, кримінальних справ тощо. Тобто конституційна юрисдикція є різновидом спеціальної судової юрисдикції (в Україні, як відомо, спеціальною є також адміністративна та господарська юрисдикції). Як зазначає М. Тесленко, вживаючи термін «конституційна юрисдикція», законодавець передбачає здійснення судового конституційного контролю, маючи на увазі компетенцію Конституційного Суду України та коло його повноважень у сфері правосуддя²⁶.

Конституційний контроль – це повноваження органу конституційної юрисдикції щодо вирішення питання відповідності Конституції нормативно-правових актів або дій органів політичної влади та громадських об'єднань, що здійснюють політичні функції. Залежно від суб'єкта здійснення такий контроль може бути неспеціалізованим або спеціалізованим. Неспеціалізований контроль здійснюється главою держави, парламентом, урядом, парламентським уповноваженим з прав людини тощо. Спеціалізований же здійснюється органами конституційної юстиції і є основною, титульною функцією цих органів, яку вони здійснюють під час конституційного судочинства. М. Кельман визначає конституційний контроль як діяльність компетентних органів щодо забезпечення верховенства Конституції, законів та інших нормативних актів. При цьому вчений фактично отожднює конституційний контроль з «переважаючою формою його здійснення у розвинених країнах – судовим (квасисудовим) конституційним контролем»²⁷.

Як зазначає М. Вітрук, судова конституційна юрисдикція і відповідне конституційне судочинство становлять конституційну юстицію, тобто конституційне правосуддя²⁸. Можна цілком погодитись, що у цьому значенні конституційна юстиція і конституційне правосуддя є синонімічними термінами. Відмінність полягає у тому, що під конституційною юстицією (як, власне, і під іншими видами юстиції) ще розуміють орган, наділений відповідною компетенцією (юрисдикцією), який і провадить відповідне судочинство, тобто здійснює правосуддя (у даному випадку конституційне)²⁹.

Враховуючи наведене, зв'язки між поняттями, що розглядаються, можна представити схематично (рис.1).

Крім чисто формального визначення поняття конституційної юстиції, слід звертати увагу й на змістовне його наповнення, яке змінюється залежно від конкретно-історичних обставин. Так, О. Мироненко вважає, що конституційна юстиція постає перед нами як судове конституційне право і процес, тобто конституційне правосуддя, а такі широко вживані у вітчизняній літературі категорії, як «конституційна юрисдикція», «конституційне судочинство» тощо, виступають у ролі значно вужчих понять для означення окремих правових інститутів конституційного правосуддя. Водночас, на його думку, категорія «конституційна юс-

Рис. 1. Сутність конституційної юстиції

тиція» не може зводитися лише до змісту категорії «конституційне правосуддя». Як явище і галузь знань, конституційна юстиція виходить за межі права і юриспруденції і вторгається до сфери політики і політології³⁰.

В. Скомороха вважає, що поняття «конституційна юстиція» є узагальнюючим і означає систему органів і процедур, які дають змогу здійснювати перевірку на відповідність конституції актів парламенту, виконавчої влади, місцевого самоврядування тощо³¹. В. Гергелійник розглядає конституційну юстицію як конституційно-правовий інститут, який реалізується спеціалізованими органами в межах судової чи контрольно-наглядової гілки влади, офіційна організація і діяльність якого спеціально встановлюються Конституцією та полягає у забезпеченні верховенства Основного Закону держави через прийняття загальнообов'язкових та остаточних за своїми юридичними наслідками рішень³².

М. Савчин розуміє конституційну юстицію як порядок організації та діяльності спеціалізованих органів правосуддя із забезпечення верховенства основних прав і свобод, верховенства конституції, конституційного ладу на основі права і справедливості для забезпечення належного функціонування публічно-владних інститутів та громадянської злагоди у вільному демократичному суспільстві³³. Про те, що існування різних форм конституційної юстиції відкриває перед окремими громадянами певні можливості для захисту своїх прав від порушень з боку державних органів, зазначав ще М. Нудель³⁴.

Викладене свідчить про існування різних точок зору на зміст поняття «конституційна юстиція», які можна розділити на групи. Першу поділяють ті вчені, які ототожнюють конституційну юстицію з конституційним правосуддям або з органами, що його здійснюють (М. Вітрук, А. Муллануров). Цей підхід можна назвати інституційним. Другу позицію (назвемо її функціональною) підтримують ті, хто вважає визначальною в змісті конституційної юстиції її головну функцію –

конституційний контроль (В. Гергелійник, В. Скомороха). Третя точка зору (гуманістичний підхід) полягає у тому, що конституційна юстиція розглядається ширше, ніж конституційний контроль, і охоплює, серед іншого, забезпечення верховенства прав людини як визначальну спрямованість всієї її діяльності (О. Мироненко, М. Савчин).

Враховуючи те, що за Конституцією України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження і забезпечення є головним обов'язком держави, визначальною і в діяльності органу конституційної юстиції має бути гуманістична спрямованість. Тому для України вже давно актуальним є питання запровадження інституту конституційної скарги, за допомогою якої збільшився би правозахисний потенціал Конституційного Суду України. Також це обумовлює потребу в конституційному контролі чинного законодавства кризь призму забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Це стосується й того рівня забезпечення цих прав і свобод, що є загальновизнаним на міжнародному рівні. Таким чином, Конституційний Суд України у своїй діяльності має досить часто звертатися до міжнародного правопорядку. Зв'язок практики органу конституційної юстиції з міжнародним правопорядком обумовлюється також тенденціями глобалізації.

Отже, можна дати таке визначення конституційній юстиції: 1) в інституційному аспекті – це орган (або сукупність органів), наділений спеціальною конституційною компетенцією (юрисдикцією); 2) у функціонально-процесуальному аспекті цей орган здійснює, зокрема, функцію спеціалізованого конституційного контролю через конституційне судочинство; 3) у змістовному аспекті це діяльність такого органу із забезпечення прав та основоположних свобод людини і верховенства Конституції у поєднанні з гармонійною взаємодією зі світовим співтовариством.

Зважаючи на викладене, необхідним вбачається:

- наукове дослідження змістовного наповнення практики Конституційного Суду України, зокрема, в аспекті забезпечення прав і основоположних свобод людини, а також взаємодії з міжнародним правопорядком;
- реформування чинного законодавства в частині визначення повноважень органу конституційної юстиції задля забезпечення прав та основоположних свобод людини.

1. *Бондарь Н.С.* Власть и свобода на весах конституционного правосудия: защита прав человека Конституционным Судом Российской Федерации. – М.: ЗАО Юстицинформ, 2005. – С. 14. 2. *Цимбалістий Т. О.* Конституційна юстиція в Україні: Навч. посіб. для вузів – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 199 с. 3. *Скомороха В. Є.* Конституційна юрисдикція в Україні: проблеми теорії, методології і практики. – К.: МП Леся, 2007. – 716 с.; *Тесленко М. В.* Конституційна юрисдикція в Україні: Навч. посіб. – К.: Школа, 2003. 4. *Кельман М. С.* Конституційний контроль як засіб захисту Конституції у національних правових системах континентального права: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2001. – 204 с. 5. *Портнов А.А.* Зміст конституційної юрисдикції: наукові погляди та їх відтворення у законодавстві // Право України. – 2008. – № 5. – С. 10–11. 6. *Савчин М.В.* Конституційний Суд України як гарант конституційного ладу: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2003. – 218 с.; *Скомороха В.Є.* Конституційний Суд України в механізмі державної влади: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Му-

дрога. – Х., 2001. – 230 с. 7. *Гергелійник В. О.* Правові проблеми становлення та функціонування конституційної юстиції в Україні: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 1999. – С. 44–48. 8. *Автомолов А. С.* Системність категорій конституційного права: Автореф. дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.02. – М., 1999. – С. 2. 9. *Дюжи Л.* Конституционное право. Общая теория государства. – Репр. воспр. изд. 1908г. – О.: Юридична література, 2005. – С. 65–66. 10. *Кельзен Г.* Чисте Правознавство: 3 додатком: Проблема справедливості / Олександр Мокровольський (пер.з нім.). – К.: Юніверс, 2004. – С. 296–300. 11. *Мироненко О.* Від «праведного автономізму» до виникнення ідеї конституційного суду (межа XIX–XX століть) // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – № 1. – С. 98–99. 12. *Мироненко О.* Іван Петрункевич як фундатор ідеї новітньої європейської моделі судової конституційної юстиції (До питання про пріоритети і відновлення історичної справедливості у юридичній науці і практиці) // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 1 (24). – С. 84–85. 13. *Шварц Г.* Конституционные суды: в общем и в частности // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. – 1993. – № 2. – С. 25. 14. *Мироненко О.* Від «праведного автономізму» до виникнення ідеї конституційного суду (межа XIX–XX століть): Продовження // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – № 3. – С. 83. 15. *Насадюк А.* Конституционная эволюция. История развития института конституционного контроля на территории Украины // Юридическая практика. – 2007. – №11 (481). – С. 21. 16. *Черкес М., Васильев А.* Про Конституційний Суд УРСР // Радянське право. – 1991. – № 4. – С. 3. (Цит. за: Алексеенко И. Г. Европейская модель конституционной юстиции: Сравнительно-правовая ретроспектива. – Днепропетровск, 1998. – С. 15). 17. Про Конституційний Суд України: Закон України від 3 червня 1992 року № 2400-XII // Голос України. – 1992. – № 123. 18. *Домбровський І. П.* Конституційний Суд України: початок нової каденції // Вісник Конституційного Суду України. – 2006. – № 5–6. – С. 45. 19. *Шляхтун П. П.* Конституційне право: Словник термінів. – К.: «Либідь», 2005. – С. 202. 20. *Шановал В. М.* Конституційна юстиція // Юридична енциклопедія. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П.Бажана, 2002. – Т. 3. – С. 284–285. 21. *Барихин А. Б.* Большой юридический энциклопедический словарь. – М.: Книжный мир, 2000. – С. 251. 22. Рішення Конституційного Суду України від 24 грудня 1997 року № 8-зп (справа щодо призначення заступників голів місцевих державних адміністрацій). 23. *Гергелійник В. О.* Цит. праця. – С. 49. 24. *Скомороха В. Є.* Конституційний Суд України в механізмі державної влади: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2001. – С. 24. 25. Конституционное (государственное) право зарубежных стран / Отв. ред. Б. А. Страшун. – М.: БЕК, 1996. – С. 610. 26. *Тесленко М. В.* Судебный конституционный контроль в Украине: Монография. – К.: Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, 2001. – С. 47. 27. *Кельман М. С.* Цит. праця. – С. 67. 28. *Витрук Н. В.* Конституционное правосудие: Судебно-конституционное право и процесс: Учеб. пособ. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2005. – С. 28–29. 29. *Мулламуров А.* К вопросу о конституционной юстиции // Конституционное и муниципальное право. – 2001. – № 2. – С. 13–14. 30. *Мироненко О.* Про деякі загальні підходи до поняття «конституційна юстиція» і предмета його історії // Вісник Конституційного Суду України. – 1998. – № 4. – С. 47. 31. *Скомороха В. Є.* Цит. праця. – С. 200. 32. *Гергелійник В. О.* Цит. праця. – С. 53. 33. *Савчин М. В.* Цит. праця. – С. 86. 34. *Нудель М. А.* Конституционный контроль в капиталистических государствах. – М.: Юридическая литература, 1968. – С. 14, 34.